

КУЗЬМИЧ О. Я.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри судочинства
(Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника)

УДК 347.929:335.48

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.11>**ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СТОРІН У СПРАВАХ
ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЖИТТЮ, ЗДОРОВ'Ю
ТА МАЙНУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ
ВНАСЛІДОК ЇЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена дослідженню правовим аспектам визначенню сторін у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України.

Зокрема аналізуються норми матеріального права, якими врегульовуються зобов'язання з відшкодування шкоди, норми міжнародного права, ставши учасниками яких держава Україна взяла на себе відповідні як позитивні, так і негативні обов'язки, а також судова практика.

Аналізується поняття сторін у цивільному процесуальному праві та їх процесуально-правова природа. Як наслідок, виходячи з аналізу процесуально-правової природи сторін у цивільному процесуальному праві та норм матеріального права, якими врегульовуються зобов'язання з відшкодування шкоди, зроблено висновок про те, що сторонами у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, є фізичні особи, яким заподіяна така шкода та Російська Федерація.

В окремих випадках відповідачем по таких категоріях справ, може бути й держава Україна, але у випадку не виконання чи неналежного виконання нею як позитивних, так і негативних конвенційних обов'язків, що спричинило заподіяння фізичним особам у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, майнової та немайнової шкоди.

Особлива увага присвячена аналізу матеріалів судової практики на предмет застосування судами норм процесуального права у справах, які стосувалися тематики наукового дослідження. Визначено, що судами неоднозначно застосовуються норми процесуального права про визначення сторін в межах аналізованої категорії справ. Зокрема в окремих випадках як співвідповідач чи відповідач визначається держава Україна. Наведене стало підставою для висновку про те, що у питаннях застосування норм процесуального права у наведеній категорії справ ще не сформована усталена судова практика.

Ключові слова: збройна агресія; цивільне судочинство; зобов'язання, з відшкодування шкоди; учасники цивільної справи; позивач; відповідач; спір про право.

Kuzmych O. Ya. Procedural Aspects of Determining the Parties in Cases of Compensation for Damage Caused to Life, Health and Property of Individuals by the Russian Federation as a Result of Its Armed Aggression against Ukraine

The article is devoted to the study of scientific and theoretical aspects of determining the parties in cases of compensation for damage caused to life, health and property of individuals by the Russian Federation as a result of its armed aggression against Ukraine.

In particular, the norms of substantive law, which regulate the obligations to compensate for damages, the norms of international law, having become participants of which the state of Ukraine has not assumed the relevant both positive and negative obligations, as well as judicial practice, are analyzed.

The concept of parties in civil procedural law and their procedural and legal nature are analyzed. As a result, based on the analysis of the procedural and legal nature of the parties in the civil procedural law and the rules of substantive law, which regulate the obligation to compensate for damage, it is concluded that the parties to cases of compensation for damage caused to life, health and property of individuals in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine are individuals who have suffered damage and the Russian Federation.

In some cases, the defendant in such categories of cases may also be the state of Ukraine, but in the case of non-fulfillment or improper fulfillment by it of both positive and negative convention obligations, which caused harm to individuals in connection with armed aggression against Ukraine, property and non-property damage.

Particular attention is paid to the analysis of the materials of judicial practice for the application of the rules of procedural law by the courts in cases related to the subject of scientific research. It is determined that the courts ambiguously apply the rules of procedural law on the determination of the parties within the analyzed category of cases. In particular, in some cases, the state of Ukraine is determined as a co-defendant or defendant. The above became the basis for the conclusion that in matters of application of the rules of procedural law in this category of cases, the established judicial practice has not yet been formed.

Key words: *armed aggression; civil proceedings; obligations to compensate for damages; parties to a civil case; plaintiff; defendant; dispute about the right.*

Вступ. У зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64 було введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, який продовжено по цей час. Бойові дії, терористичні акти, диверсії, спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України, призвели до заподіяння значної шкоди життю, здоров'ю та майну фізичних осіб. Її відшкодування в судовому порядку є однією із основних форм захисту їхніх суб'єктивних прав та інтересів.

З огляду на зазначене набувають актуальності питання, які пов'язані із визначенням сторін у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб, спричиненої збройною агресією Російської Федерації проти України та їх науково-теоретичне обґрунтування.

Постановка завдання. Загалом проблематика учасників цивільних справ неодноразово ставала предметом уваги в юридичній літературі, про що свідчать праці таких авторів як С.С. Бичкова, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, С. В. Фурса тощо однак що стосується процесуальних аспектів визначення сторін саме у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб збройною агресією Російської Федерації проти України, то це питання сьогодні є найменш дослідженим у юридичній літературі, що й обумовлює актуальність обраної тематики.

Результати дослідження. Як відомо, відповідь на питання щодо сторін у цивільному процесі дають передусім норми матеріального права, якими врегульовуються спірні матеріальні правовідносини. Загалом правові аспекти відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб врегульовуються в нормах цивільного права.

Так, згідно із ч. 1 ст. 1166 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди,

звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини (ч. 2 ст. 1166 ЦК).

Загалом правова природа інституту деліктної відповідальності, про що свідчить аналіз доктринальних досліджень, неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців. Зокрема, на сучасному етапі розвитку науки цивільного права питання відшкодування шкоди досліджувалися в працях Т. С. Ківалової, І. В. Венедіктової, О. О. Отраднової, Я. М. Шевченко та ін. Так, Т. С. Ківалова зобов'язання з відшкодування шкоди визначає як правовий інститут, наслідком реалізації норм якого є недовірені правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди, у яких, спираючись на імперативний припис норм цивільного законодавства, кредитор (потерпілий – особа, якій завдана шкода, або особа, вказана у законі) має право вимагати від боржника (особи, яка завдала шкоду, або від суб'єкта, вказаного у законі) відшкодування завданої йому шкоди у повному обсязі [3, с. 18].

О. О. Отрадна деліктне зобов'язання визначає як таке, в силу якого одна сторона (потерпілий, кредитор) вправі вимагати відшкодування заподіяної їй шкоди, а інша сторона (деліквент, боржник) зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду в повному обсязі [4, с. 175].

Деліктні відносини, пише І. В. Венедіктова, виникають не з волі їх учасників, а навпаки – проти такої волі, в силу вказаних у законі юридичних фактів, із неправомірних дій учасників. Аналізуючи деліктні зобов'язання, можна побачити, що на першому плані їх реалізації постає право вимоги відшкодування завданої шкоди. Зазначене, як зауважує авторка, впливає із самого визначення деліктних зобов'язань – позадоговірних зобов'язань, у яких одна особа (боржник), що протиправно і винно заподіяла шкоду іншій особі (кредитору), зобов'язана її відшкодувати, а особа, право якої порушено, має право вимагати відшкодування завданої шкоди в повному обсязі. Отже, як зазначає авторка, деліктні правовідносини виникають на підставі збитків [2, с. 222].

Сторонами такого зобов'язання є кредитор та боржник. Кредитором є особа, життю, здоров'ю та майну якої заподіяно шкоду, а боржником, відповідно, є особа, яка своїми діями чи бездіяльністю заподіяла таку шкоду. У таких зобов'язаннях, звертається увага в юридичній літературі, кредитор і потерпілий можуть не співпадати в одній особі. Так, при завданні шкоди смертю людини потерпілим є загиблий. Згідно зі ст. 1200 ЦК у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди (тобто є кредиторами) мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті. Стосовно боржника також наголошується, що особою, зобов'язаною відшкодувати шкоду, не завжди є той, хто її завдав: у низці випадків обов'язок відшкодування шкоди покладається на іншу особу, вказану у нормах законодавства. Наприклад, у випадках завдання шкоди органом дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду обов'язок відшкодування такої шкоди покладається на державу (ст. 1176 ЦК).

Таким чином, Т. С. Ківаловою робиться висновок, що у спорах, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, можуть фігурувати: 1) кредитор; 2) потерпілий; 3) заподіювач шкоди; 4) боржник. Разом із тим, як зазначає авторка, сторін зазначених зобов'язань тільки дві – кредитор та боржник. Це пов'язано з тим, що вони або об'єднують у собі два поняття (коли в одній особі співпадають кредитор і потерпілий, боржник і заподіювач шкоди), або одне з цих понять, як визначальне, поглинає інше, яке не являє собою юридично самостійну конструкцію (наприклад, малолітні, недієздатні тощо не є суб'єктами цивільних правовідносин, а тому не можуть бути боржниками – стороною у зобов'язаннях відшкодування шкоди).

Специфікою зазначених зобов'язань є й те, що коло суб'єктів, які можуть бути боржниками або кредиторами, не співпадає. На підставі проведеного дослідження авторка робить висновок, що і кредитором, і боржником у зобов'язаннях з відшкодування шкоди, за загальним правилом, можуть бути будь-які учасники цивільних відносин, зокрема кредитором (потерпілим) може бути будь-яка фізична особа (у тому числі іноземець і особа без громадянства), а також юридична особа. За певних умов кредитором (потерпілими) можуть також бути держава, територіальна громада, Автономна Республіка Крим та інші

соціально-публічні утворення (ст. 1173, 1174, 1176 та ін. ЦК). Разом із тим, боржником (особою, зобов'язаною відшкодувати шкоду) може бути фізична особа, юридична особа, держава або інше соціально-публічне утворення. У разі, коли охоронні правовідносини відшкодування шкоди є одночасно правовідносинами цивільно-правової недоговорної відповідальності, боржником у них може бути лише деліктоздатна особа або соціально-публічне утворення [3, с. 23-24].

Слід звернути увагу, що законодавець в главі 82 ЦК не передбачає норм спеціального характеру, які б стосувалися правового регулювання відшкодування шкоди, яка заподіяна життю, здоров'ю чи майну фізичних осіб саме іноземною державою, а, особливо, у зв'язку із її військовою агресією проти України. Тому у даному випадку слід передусім керуватися загальними положеннями про відшкодування шкоди, що передбачені в цій главі ЦК, зважаючи на положення ч. 2 ст. 1 ЦК в якій йдеться про те, що й іноземна держава може бути учасником цивільних відносин.

Наступним нормативним актом, який безпосередньо впливає на визначення у сторін у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України, є положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 18.10.2023 р. № 3200-ІХ.

Так, згідно із ч. 5 наведеного Закону Російська Федерація як держава-окупант відповідно до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року несе відповідальність за порушення захисту прав цивільного населення.

Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію.

Держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією (ч. 9 ст. 5 Закону).

Держава Україна не несе відповідальності за незаконні дії Російської Федерації чи її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях або за прийняті ними незаконні рішення (ч. 10 ст. 5 Закону).

Як впливає із наведеного, даним нормативним актом законодавець чітко передбачає коло учасників спірних матеріальних правовідносин, що виникатимуть у зв'язку із відповідальністю за моральну та матеріальну шкоду, заподіяну життю, здоров'ю та майну фізичних осіб на окупованих територіях України внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

На визначення сторін в наведеній категорії цивільних справ впливають й норми міжнародного права. Це зокрема ст. 2 «Право на життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.; ст. 1 «Право на мирне володіння своїм майном» Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.; ст. ст. 6-10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права тощо учасниками яких є й держава Україна. Тому будучи їх учасниками держава Україна має зобов'язання щодо їх виконання. В протилежному випадку, їх не виконання, стане підставою для позовів до України про відшкодування нею фізичним особам матеріальної та моральної шкоди, спричиненою Російською Федерацією збройною агресією проти неї як держави. Підтвердженням чого є уже сформована практика Верховного Суду (далі – ВС).

Так, у постанові ВС від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 сказано, що *самі по собі факти загибелі людей на підконтрольній державі території, тобто на тій, на якій вона здійснює юрисдикцію в розумінні статті 1 Конвенції про захист прав людини*

і основоположних свобод (зокрема, у межах її кордонів у періоді проведення АТО, ООС), не означають автоматичне порушення гарантій права на життя за статтею 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Держава-учасниця несе відповідальність лише за власні дії чи бездіяльність щодо виконання негативних і позитивних (матеріальних, процесуальних) обов'язків із гарантування конвенційних прав кожному, хто перебуває під її юрисдикцією. У кожному випадку звернення з позовом про відшкодування Державою Україною шкоди (майнової, моральної), завданої терористичними актами в періоді проведення АТО, ООС, суди мають з'ясувати: (а) підстави позову (обставини, якими обґрунтована позовна вимога); (б) чи мала Держава Україна в сенсі статті 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод юрисдикцію щодо гарантування прав і свобод на тій території, на якій, за твердженням позивача, відбулося порушення; (в) якщо мала юрисдикцію, то чи виконала свої конвенційні обов'язки з такого гарантування (якщо мало місце не виконання або неналежне виконання конкретного обов'язку, то в чому воно полягало, якими були наслідки цього та причинно-наслідковий зв'язок між ними й не виконанням чи неналежним виконанням відповідного обов'язку); (г) чи є підтвердження всіх цих фактів (належні, достовірні та достатні докази) [6].

Аналогічна правова позиція сформована ВС і в інших справах з подібними правовідносинами.

Так, у Постанові ВС від 18 січня 2023 р. № 644/8115/18 сказано, що судами попередніх інстанцій встановлено, що 10 липня 2014 року на території селища Опитне Ясинуватського району Донецької області під час проведення антитерористичної операції та ведення бойових дій отримав наскрізне кульове поранення задньої поверхні грудної клітини з ураженням внутрішніх органів чоловік та батько позивачів та від отриманих поранень помер.

З посиланням на висновки, викладені Великою Палатою ВС у постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 ВС вказав на те, що проблема такої справи полягає не в тому, чи страждали морально позивачі, не в тому, як краще у грошовому еквіваленті оцінити ці її страждання, навіть не стільки у тому, який нормативний припис слід застосувати для присудження відповідного відшкодування, а в тому, чи має за заподіяні моральні страждання позивачів нести відповідальність саме Держава Україна. І якщо так, то за порушення якого саме обов'язку з гарантування права на життя така відповідальність має настати.

При цьому ВС наголосив, що якщо ж позивачка вважає, що її чоловік та батько дітей загинув внаслідок дій Російської Федерації, то за це не може бути відповідальною Україна [8].

Постановою від 21 квітня 2023 року у справі № 423/405/18 ВС підтримав правові висновки ВС, викладені у Постанові від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 та вказав на те, що позивачка не обґрунтувала вимогу про відшкодування державою моральної шкоди, не зазначила факти (обставини), за яких можна було б стверджувати про порушення державою конкретних обов'язків (негативного, позитивного матеріального, позитивного процесуального) з гарантування права на життя її чоловіка [10].

Згідно із Постановою ВС від 25 січня 2023 р. у справі № 233/2082/21 позивачка також звернулася до суду з позовом до держави Україна в особі Кабінету Міністрів України, Державної казначейської служби України про відшкодування шкоди.

ВС зазначено, що судами попередніх інстанцій встановлено, що внаслідок збройної агресії позивачка була вимушена залишити місце свого постійного проживання та є внутрішньо переміщеною особою. Позивачка зазначала, що через неможливість використання власної квартири їй було завдано збитки, які вона розраховує виходячи із середньої вартості оренди подібної квартири за період неможливості користування майном на тимчасово окупованій території. Крім того, у зв'язку із необхідністю прилаштуватися до нових умов життя, шукати додаткові кошти на оренду житла їй завдано моральної шкоди.

Тому за наслідками розгляду цієї справи, ВС погодився із висновками судів попередніх інстанцій про відсутність підстав для задоволення позову, оскільки шкода про відшкодування якої заявлено позовні вимоги та виконання державою Україна своїх обов'язків щодо гарантування прав і свобод громадян не перебувають у причинно-наслідковому зв'язку.

ВС, серед іншого, зазначив, що відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією окремих територій Української держави, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на державу, що здійснює окупацію (Російську Федерацію), а держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди [9].

Таким чином, як впливає із наведеного, основним нормативно-правовим актом, який безпосередньо впливає на визначення сторін у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України, окрім Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 18.10.2023 р. № 3200-ІХ, є ЦК, положеннями якого врегульовуються питання деліктної відповідальності за шкоду, яка заподіяна життю, здоров'ю та майну фізичних осіб в тому числі й іноземною державою у зв'язку із її збройною агресією проти України.

Як відомо, під сторонами цивільної справи у теорії цивільного процесуального права розуміють ймовірних суб'єктів ймовірних матеріальних правовідносин, правовий спір між якими є предметом розгляду і вирішення у порядку цивільного судочинства [1, с. 106].

При цьому до ознак, які є характерними для сторін відносять : 1) у них наявні протилежні інтереси, що зумовлює їх протистояння один одному; 2) вони завжди діють на захист власних прав, свобод та інтересів; 3) вони заінтересовані у результатах розгляду цивільної справи; 4) вони наділяються відповідним цивільним процесуальним правовим статусом з моменту відкриття провадження у справі; 5) вони можуть брати участь у цивільній справі через представника; 6) з приводу розв'язання їх спору судом ухвалюється рішення; 7) на них поширюються усі правові наслідки законної сили цього рішення; 8) на них покладається обов'язок з оплати судових витрат; 9) у встановлених законом випадках їх можуть замінювати процесуальні правонаступники [1, с. 103].

Крім того, як передбачено ч. 2 ст. 48 ЦПК України, позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава.

Висновки. Отож, як впливає із наведеного, а також загальних положень про відшкодування шкоди глави 82 ЦК та ч. ч. 5, 9, 10 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 18.10.2023 р. № 3200-ІХ необхідно зробити висновок про те, що учасниками цивільних відносин, між якими виникає спір про право у справах, про відшкодування шкоди, заподіяною життю, здоров'ю та майну фізичних осіб у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, є особи, яким заподіяна така шкода, та Російська Федерація, яка своєю збройною агресією проти України, спричинила таку шкоду.

Держава Україна може бути відповідачем по даній категорії справ, але у випадку, якщо заподіяння майнової та немайнової шкоди фізичним особам у зв'язку із збройною агресією Російської Федерацією проти України, спричинено невиконанням державою Україна як позитивних, так і негативних взятих на себе конвенційних обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: Монографія. К.: Атіка, 2011. 420 с.
2. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2014. 288 с.
3. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 42 с.

4. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань. К.: Юрінком Інтер, 2014. 328 с.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 URL: www.reyestr.gov.ua
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 URL: www.reyestr.gov.ua
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц URL: www.reyestr.gov.ua
8. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 р. у справі № 644/8115/18 URL: www.reyestr.gov.ua
9. Постанова Верховного Суду від 25 січня 2023 р. у справі № 233/2082/21 URL: www.reyestr.gov.ua
10. Постанова Верховного Суду від 21 квітня 2023 року у справі № 423/405/18 URL: www.reyestr.gov.ua

